

Marek Żyła

Polska

**LIKWIDACJA UKRAIŃSKIEJ POWSTAŃCZEJ ARMII NA TLE
POLSKICH DOŚWIADCZEŃ W PROWADZENIU DZIAŁAŃ
PRZECIWPARTYZANCKICH W XX WIEKU**

(LIQUIDATION OF THE UKRAINIAN INSURGENT ARMY AS AN EXAMPLE OF THE POLISH COUNTERINSURGENCY IN 20TH CENTURY)

Streszczenie:

Polskie Siły Zbrojne po raz pierwszy przeprowadziły działania przeciwpartyzanckie w czasie wojny polsko-ukraińskiej 1918-1919 oraz polsko-radzieckiej 1919-1920, podejmując akcje przeciwko ugrupowaniom nieregularnym, działającym z inspiracji przeciwnika na tyłach wojsk polskich. Głównymi działaniami żołnierzy Wojska Polskiego było odcinanie od zaplecza materiałowego i ludnościowego i systematyczne rozbijanie grup partyzanckich. Nie wypracowano przy tym ogólnych instrukcji działań nieregularnych. Pierwsze dni II wojny światowej zweryfikowały te zaniechania, kiedy oddziały Wojska Polskiego musiały zmierzyć się z niemiecką piątą kolumną oraz antypolskimi wystąpieniami ludności ukraińskiej. Problem stanowiły zwłaszcza dobrze zorganizowane niemieckie grupy dywersyjne, podległe wywiadowi III Rzeszy (np. ustanowiona we Wrocławiu specjalna Kampfgruppe), które przeprowadziły szereg skutecznych akcji na terenie Polski. W późniejszym okresie wojny jak i po jej zakończeniu przejawem działalności przeciwpartyzanckiej była walka z oddziałami Ukraińskiej Powstańczej Armii, prowadzona najpierw przez oddziały samoobrony i jednostki Armii Krajowej, a następnie przez Armię Czerwoną i oddziały Wojska Polskiego, przy czym – wzorem sowieckim – jednym z jej głównych przejawów były czystki etniczne w postaci przymusowych przesiedleń ludności.

Summary:

The Polish military undertook counterguerilla operations for the first time during the war with the Soviet Union and during the Polish-Ukrainian war. That regarded the operations conducted in the polish support area against the guerilla groups and armed gangs inspired by the Bolsheviks. Tactics adopted by the Polish troops to fight these groups were to cut off supply routes, suppress cities supporting subversion groups and fight subversion groups. The military

had no choice but use the art of war innovatively. They hastily worked out general rules of counter-guerrilla tactics. The first day of World War II drastically verified foregoing views on the role of anti-guerrilla activities. A major problem the Polish units had to face was the so called fifth column. The Germans got thoroughly prepared for conducting subversion activities in the Polish support area. Before the outbreak of war the Wrocław Abwehra outpost established a special formation (Kampfgruppe). Its task was to conduct subversion activities before the outbreak of war. Fighting the Ukrainian Insurgent Army is another example of counter-guerrilla activities conducted initially by Polish self-defence groups and the Polish Home Army, and since 1944 by regular Polish military units. The Ukrainian's main form of warfare was depolonisation. The ending of military activities with the Germans did not stop Polish-Ukrainian struggle. The solution of the Ukrainian issue adopted by the Polish military-administrative authorities was to use Stalin-style of nationality policy. They followed ways practiced by the Soviets, namely suppressing whole ethnic groups. In this model the activities were based on military-police pacification of the territory, forced resettlement and using the rule of collective responsibility.

Słowa kluczowe:

działania nieregularne, przeciwpartyzantka, Armia Krajowa, Ukraińska Powstańcza Armia, Akcja „Wisła”

Keywords:

irregular activities, counterinsurgency, Home Army, Ukrainian Insurgent Army, Operation “Vistula”

Wstęp

W historii konfliktów o charakterze zbrojnym można znaleźć charakterystyczne zachowania i działania, które dziś określa się mianem nieregularnych. Różnie są one definiowane. Przytoczę, w uproszczeniu, jedną ze współczesnych definicji tej formy walki zbrojnej: *działania nieregularne polegają na unikaniu rozstrzygających starć z przeważającymi siłami przeciwnika, zaskakującym atakowaniu słabych miejsc jego ugrupowania bojowego (struktury organizacyjnej), formacjami umiejętnie wykorzystującymi teren, działającymi na znacznym obszarze. Działania tego typu mogą być prowadzone na szczeblu taktycznym, operacyjnym lub strategicznym*¹. Działania nieregularne, często nazywane partyzanckimi, zwykle podporządkowane są ogólnym planom działań stron konfliktu. Wraz z rozwojem sztuki wojennej ewoluowały na prze-

---

¹ R. Jakubczak, J. Marczak, *Obrona terytorialna Polski na progu XXI wieku*, Warszawa 1998, s. 188.

strzeni wieków. Wykorzystywane były już w czasach starożytnych. Dobitnie świadczy o tym bitwa armii Hannibala nad Jeziorem Trazymeńskim czy zwycięstwo plemion germańskich nad regularną armią rzymską w Lesie Teutoburskim. Formy działań nieregularnych charakterystyczne są także dla staropolskiej sztuki wojennej. Ich elementy pojawiły się już w dobie Piastów, jednak szczególnego znaczenia nabrały w XVII w. Szczególnie użyteczne były w okresie potopu szwedzkiego, gdy część regularnych wojsk I Rzeczypospolitej podporządkowała się najeźdźcy, a reszta nie była w stanie prowadzić otwartych działań przeciwko przeważającemu przeciwnikowi. Swoje apogeum działania nieregularne osiągnęły w trakcie powstania styczniowego, stając się podstawową i zarazem jedyną formą walki zbrojnej. Działania przeciwpartyzanckie, sugerując się nazwą tej formy walki, są przeciwnością działań partyzanckich. Ich celem jest walka z przeciwnikiem zorganizowanym w oddziały partyzanckie, a w dalszej kolejności rozbicie i całkowita ich likwidacja. Żołnierze polscy, dysponując bogatymi doświadczeniami historycznymi z zakresu prowadzenia działań nieregularnych, okresowo zmuszeni byli także zwalczać partyzantkę i grupy dywersyjne przeciwnika. Większość związanych z tym doświadczeń miała miejsce w I połowie XX w.

Doświadczenia okresu dwudziestolecia międzywojennego

Działaniom o charakterze partyzanckim towarzyszyło nieodłącznie, przybierając różne formy, przeciwdziałanie strony przeciwnej, która dysponowała zwykle jednostkami regularnymi. W dorobku polskiej myśli wojskowej okresu II Rzeczypospolitej, oprócz rozważań dotyczących wykorzystywania wojska do realizacji funkcji zewnętrznej, rozpatrywano także ewentualne wykorzystanie zwartych pododdziałów wojskowych w celu zapewnienia porządku wewnętrznego. Wzorowano się na dorobku teoretycznym oraz na doświadczeniach praktycznych, zarówno własnych jak i obcych. Wojsko Polskie zetknęło się z problemem zwalczania działań nieregularnych w trakcie wojny z Rosją radziecką w latach 1919-1920 oraz, w ograniczonym zakresie, w trakcie konfliktu polsko-ukraińskiego o Małopolskę Wschodnią w latach 1918-1919. Tego typu formy walki prowadziły na polskim zapleczu oddziały partyzanckie oraz różnego rodzaju bandy o charakterze zbrojnym. Operowały one głównie na Polesiu i Wołyniu. Działania większości nieregularnych oddziałów inspirowane były przez bolszewików. Ich nasilenie przypadło na lata 1919-1920. Do zwalczania tego typu grup stosowano zwykle taktykę odcięcia od zaplecza. Powszechnym sposobem działania były pacyfikacje miejscowości uznawanych za sprzyjające partyzantom (dywersantom) oraz zwalczanie nieregularnych grup przez wydzielone pododdziały wojsk regularnych. Działania o charakterze dywersyjnym nasilały się wraz ze stagnacją regularnych walk na froncie.

Zakończenie wojny o granice nie oznaczało jednoczesnego końca niepokołów społecznych, czego szczególnym przykładem były Kresy Wschodnie.

Działy tam nadal bandy i grupy zbrojne podporządkowane lub wspierane przez bolszewików. Kulminacja ich aktywności przypadła na lata 1921-1924. Władze państwowe, przeciwdziałając szerzącej się anarchii i bandytyzmowi, postanowiły użyć zwartych jednostek wojskowych w celu zaprowadzenia porządku wewnętrznego na terenie województw wschodnich. Tego typu użycie wojska traktowano jako działania asystencyjne. Podstawę prawną asystencji wojskowej stanowił dekret Naczelnika Państwa² (wszedł w życie 2 stycznia 1919 r.) oraz ogłoszone cztery miesiące później (25 kwietnia 1919 r.) rozporządzenie Rady Ministrów³. Na dużą skalę użyto wojska w latach 1923-1924. Brakuje jednak całościowych badań nad tym problemem. Zgodnie z badaniami cząstkowymi, w 1923 r. w działaniach asystencyjnych mogło wziąć udział 2,5 tys. oficerów i 85 tys. szeregowych⁴. Znacząco trudniejsza sytuacja miała miejsce w 1924 r. Do bezpośrednich działań przeciwpartyzanckich użyto wówczas trzech pułków piechoty i pięciu pułków kawalerii⁵. Zaburzenia porządku publicznego miały miejsce także w innych regionach Polski. Do ich zwalczania używane było również wojsko, które musiało uciekać się do stosowania nietypowych zasad sztuki wojennej. Wypracowano wówczas ogólne zasady taktyki działań przeciwpartyzanckich.

W 1924 r. Dowództwo Okręgu Korpusu nr V Kraków, na polecenie władz wojskowych, opracowało instrukcję określającą zasady prowadzenia asystencji wojskowej. Za cel asystencji uznano: *dodanie zarządzeniom władz politycznych powagi, a w razie biernego lub czynnego oporu ludności, wymuszenie siłą ich wykonania*⁶. Zgodnie z jej założeniami *Wojsko do pomocy władzom cywilnym może być używane tylko w okolicznościach, gdy siły i środki władzy cywilnej okażą się niewystarczające, i tylko w ściśle określonych wypadkach*⁷. Do działań właściwych dla asystencji wojskowej zaliczono: akcje zapobiegawcze i ratownicze podczas klęsk żywiołowych, zapobieganie aktom gwałtu publicznego, tłumienie zbrojnych wstąpień antypaństwowych, zabezpieczenie życia i całości mienia obywateli oraz inne przypadki określone w przepisach administracyjnych i sądowych⁸. Pododdziały wojska nie mogły w trakcie asystencji wykonywać zadań właściwych dla policji i innych służb porządkowych. Oddziałom wojskowym wykonującym działania asystencyjne towarzyszył, bez prawa wydawania poleceń, przedstawiciel władzy cywilnej. Decyzję o wykorzystaniu wojska do asystencji podejmował dowódca Okręgu Korpusu na wniosek dowódcy garnizonu. Wojsko miało prawo użycia broni w ściśle określo-

² Dekret o używaniu wojska w wypadkach wyjątkowych, Dz.Pr. 1919, nr 1, poz. 80.

³ Rozporządzenie Rady Ministrów o sposobie użycia wojska dla zabezpieczenia porządku publicznego, Dz.Pr. 1919, nr 35, poz. 276.

⁴ P. Stawecki, *Polityka wojskowa Polski 1921-1926*, Warszawa 1981, s. 149.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Instrukcja dla asystencji wojskowej*, Dowództwo Okręgu Korpusu nr V, Kraków 1924. s. 4.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, s. 6.

nych okolicznościach. Do okoliczności tych zaliczono przede wszystkim brak reakcji tłumu na wezwania o spokój, agresywną postawę zgromadzonego tłumu oraz czynną napaść na interweniujące pododdziały wojskowe⁹. Ponadto w instrukcji określono szczegółowe zasady przeprowadzania rewizji, dokonywania aresztowań oraz organizacji wojska biorącego udział w akcji.

Doświadczenia z użycia wojska do prowadzenia działań nieregularnych skłoniły ministra spraw wojskowych do wydania 7 kwietnia 1925 r. rozkazu określającego między innymi zasady asystencji wojskowej. Krytycznie ocenił w nim dotychczasową praktykę użycia regularnych jednostek wojska, o czym świadczy poniższa wypowiedź: *Oddziały asystencyjne są ochroną folwarków i prywatnego mienia, patrolujące oddziały samodzielnie działają jako patrole policyjne, posterunki wojskowe strzegą mostów i obiektów kolejowych, konwoje wojskowe ochraniają pociągi, oddziały asystencyjne wykonują bezskutecznie pościgi za pojedynczymi przestępcami, wojsko jest rozpraszane na liczne garnizony przejściowe i używane do zajęć ubocznych*¹⁰. Zgodnie z wydanym rozkazem pododdziały WP miały być kierowane do asystencji w wypadkach szczególnych. Wymienione zostały w nim okoliczności wymagające ich użycia oraz zasady zachowania w nietypowych dla wojska okolicznościach. W celu doprecyzowania zasad użycia zwartych jednostek wojskowych w sytuacjach szczególnych w kolejnych latach podjęto na szczeblu państwowym działania o charakterze prawotwórczym. Ich efektem były między innymi następujące akty prawne: Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 19 marca 1928 r. o postępowaniu doraźnym¹¹, Rozporządzenie Rady Ministrów z 26 marca 1934 r. w sprawie zmiany rozporządzenia Rady Ministrów z 18 kwietnia 1919 r. o sposobie użycia wojska dla zabezpieczenia porządku publicznego¹² oraz Rozporządzenie Rady Ministrów z 22 maja 1939 r. o zmianie rozporządzenia Rady Ministrów o sposobie użycia wojska dla zabezpieczenia porządku publicznego¹³.

Mimo wykazanych powyżej doświadczeń, elity wojskowe II RP nie przywiązywały większej wagi do działań przeciwpartyzanckich. Odzwierciedleniem tego podejścia jest nader skromny dorobek międzywojennej myśli wojskowej w tym zakresie oraz marginalizacja tego typu działań w praktyce szkolenia wojsk. Powyższe sugeruje, że nie traktowano działań partyzanckich jako perspektywicznych w potencjalnym kolejnym konflikcie zbrojnym. Charakterystyczną cechą dwudziestolecia międzywojennego, zarówno w odniesieniu do dorobku powszechnej jak i polskiej myśli wojskowej był fakt, że najwybitniejsze autorytety wojskowej refleksji teoretycznej zwykle pomijały problematykę działań nieregularnych. W związku z powyższym nie prowadzono teoretycznych prac

⁹ *Ibidem*, s. 11.

¹⁰ P. Stawecki, *op. cit.*, s. 148.

¹¹ Dz.U. 1928, nr 33, poz. 315.

¹² Dz.U. 1934, nr 29, poz. 244.

¹³ Dz.U. 1939, nr 52, poz. 328

dotyczących zwalczania działań nieregularnych przez regularne jednostki wojska.

Wzrost znaczenia działań partyzanckich na przykładzie wojny obronnej 1939 r.

Pierwsze dni II wojny światowej drastycznie zweryfikowały dotychczasowe polskie poglądy na rolę działań przeciwpartyzanckich. Poważnym problemem, z jakim przyszło się zmierzyć regularnym jednostkom WP, była tzw. piąta kolumna¹⁴. Strona niemiecka gruntownie przygotowała się do prowadzenia działań dywersyjnych na polskim zapleczu. Bazowano w tym względzie na legalnie działających w Polsce organizacjach mniejszości niemieckiej, a w tym: Jungdeutsche Partei (działała na terenie całego kraju), która tylko w przemysłowych ośrodkach wschodniej części Górnego Śląska liczyła 1200 członków¹⁵, Deutsche Vereinigung (Pomorze i Poznańskie)¹⁶, Deutscher Volksbund für Polnisch-Schlesien (Śląsk)¹⁷ oraz Deutscher Volksverband in Polen (Łódzkie)¹⁸. Ponadto kuźnią kadr dla bojówek działających w ramach piątej kolumny, poza legalnymi organizacjami, były tajne związki i stowarzyszenia. Podstawowym zadaniem tych organizacji było skompletowanie, wyposażenie, przygotowanie i szkolenie grup zdolnych do prowadzenia działań dywersyjnych. Wszystkie wymienione organizacje, łącznie z nielegalnymi, utrzymywały kontakty z partyjnymi i państwowymi centralami w III Rzeszy. Kierowanie działaniami operacyjnymi piątej kolumny w Polsce powierzono niemieckiemu wywiadowi¹⁹. Na przykład wrocławska placówka Abwehry sformowała przed wybuchem wojny specjalną grupę bojową – Kampfgruppe. Jej zadaniem było prowadzenie akcji dywersyjnych przed wybuchem wojny²⁰. Najprężniej dywersyjna działalność piątej kolumny realizowana była w rejonach największych skupisk mniejszości niemieckiej (Śląsk, Wielkopolska i Pomorze). Do doraźnego zwalczania niemieckich dywersantów używano jednostek liniowych. Nie

¹⁴ *Mała Encyklopedia Wojskowa*, t. 2, Warszawa 1970, s. 591.

¹⁵ K. Grünberg, *Nazi-Front Schlesien. Niemieckie organizacje polityczne w woj. śląskim w latach 1933-1939*, Katowice 1963, s. 170.

¹⁶ P. Hauser, *Kolonista niemiecki na ziemiach polskich w XIX i XX wieku – mit i rzeczywistość*, Poznań 1994, s. 14.

¹⁷ P. Kacprzak, *Niemiecka mniejszość narodowa w Polsce w latach 1919-1939*, „Prace Instytutu Prawa i Administracji PWSZ w Sulechowie”, s. 155, <<http://www.bibliotekacyfrowa.pl/Content/34657/008.pdf>> (04.11.2016).

¹⁸ Ch. Raitz von Frentz, „*Deutscher Volksverband*”. *A Lesson Forgotten: Minority Protection Under the League of Nations: the Case of the German Minority in Poland, 1920-1934*. Münster 1999, s. 250-251.

¹⁹ L. Gondek, *Działalność Abwehry na terenie Polski 1933-1939*, Warszawa 1974, s. 41.

²⁰ A. Szefer, *Piąta kolumna na Śląsku w przededniu wybuchu wojny i w pierwszych tygodniach okupacji*, [w:] *Śląsk i Zagłębie Dąbrowskie w walce z okupantem hitlerowskim 1939-1945. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej w 30 rocznicę najazdu hitlerowskiego na Polskę*, Katowice 1970, s. 39.

były one przygotowane do prowadzenia tego typu formy działań zbrojnych. Ogólnie stosowaną taktyką była próba otoczenia i odcięcia zbrojnych formacji przeciwnika lub wyłapywanie pojedynczych dywersantów. Pomocna w tym względzie była ludność cywilna narodowości polskiej, która wskazywała podejrzane osoby. Do działań przeciwdywersyjnych we wrześniu 1939 r. używano także Policji Państwowej.

W kampanii 1939 r. miały także miejsce pierwsze próby zbrojnych wystąpień ludności narodowości ukraińskiej, która samorzutnie organizowała się w oddziały partyzanckie i milicje ludowe. Obszarem działania Ukraińców były województwa południowo-wschodnie II RP, gdzie stanowili zdecydowaną większość mieszkającej tam ludności. Starcia zbrojne na tym obszarze nie miały charakteru szeroko zorganizowanych działań i nie przerodziły się w antypolskie powstanie. Atakowano pododdziały WP oraz sporadycznie patrole Armii Czerwonej (ACz), wkraczającej od 17 września na Zachodnią Ukrainę. Zwykle obiektem ataku byli pojedynczy żołnierze lub ich małe grupy²¹. Cel ataku stanowiła broń oraz sprzęt i wyposażenie wojskowe, które pozyskiwano również z pól bitewnych²². Do większych walk dochodziło sporadycznie, w tym od 10 do 15 września na południe od Lwowa, w okolicach miejscowości Szczerzec, Mikołajew i Stryj²³ oraz na południowym Polesiu²⁴. W tym okresie, w chaosie i zamieszaniu wojennym, a w zasadzie dzięki przyzwoleniu władz radzieckich, doszło do pierwszych ukraińskich mordów na polskiej ludności cywilnej²⁵. Wydarzenia te miały miejsce tuż po wkroczenia ACz i nie przybrały masowego charakteru. W przypadku ukraińskich zbrojnych wystąpień, podobnie jak w przypadku niemieckiej piątej kolumny, do walki skierowano najbliższe jednostki frontowe. Powszechnie stosowaną formą działań były pacyfikacje miejscowości, w których doszło do ukraińskich rebelii.

Działania przeciwko UPA

Największymi w XX w., pod względem zaangażowanych sił i środków, działaniami przeciwpartyzanckimi prowadzonymi przez stronę polską były

²¹ *Relacja Adama Stefana Kotuły, żołnierza baonu fortecznego KOP „Sarny”, [w:] Wrzesień 1939 na Kresach w relacjach*, wybór i oprac. Cz. Grzelak, Warszawa 1999, s. 275; Cz. Piotrowski, *Krwawe żniwa nad Styrem, Horyniem i Sluczą*, Warszawa 1995, s. 34.

²² G. Motyka, *Ukraińska partyzantka 1942-1960*, Warszawa 2006, s. 70.

²³ R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1993, s. 28; G. Motyka, *Ukraińska partyzantka...*, s. 71; K. Grünberg, B. Sprengel, *Trudne sąsiedztwo. Stosunki polsko-ukraińskie w X-XX wieku*, Warszawa 2005, s. 528; W. Poliszczuk, *Dowody zbrodni OUN i UPA. Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu. Działalność ukraińskich struktur nacjonalistycznych w latach 1920-1999*, t. 2, Toronto 2000, s. 109-111.

²⁴ R. Torzecki, *op. cit.*, s. 28; K. Grünberg, B. Sprengel, *op. cit.*, s. 528.

²⁵ J. Stobniak-Smogorzewska, *op. cit.*, s. 264-269; G. Motyka, *Ukraińska partyzantka...*, s. 72.

walki z Ukraińską Powstańczą Armią (UPA). Początkowo walczyły z nią polskie samoobrony i oddziały partyzanckie Armii Krajowej. Od połowy 1944 r. działania przeciwko UPA podjęły regularne jednostki wojska polskiego. W latach 1943-1947 UPA, będąca zbrojnym ramieniem Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów (OUN), podjęła szeroko zakrojoną walkę zbrojną. Jej celem było utworzenie niepodległego państwa ukraińskiego. Główną formą walki z Polakami, w zasadzie z ludnością cywilną, na kresach południowo-wschodnich byłej II RP była tzw. depolonizacja tych ziem. Polegała ona, teoretycznie w początkowej fazie, na zmuszeniu ludności narodowości polskiej do opuszczenia dotychczas zamieszkiwanych terenów i przesiedlenia się na etniczne ziemie polskie. Praktycznie od samego początku działania Ukraińców nosiły znamiona czystki etnicznej, której ostatecznym celem była biologiczna likwidacja ludności polskiej. W myśl ogólnych założeń polska społeczność Kresów Wschodnich i innych „ziem ukraińskich” stała się elementem niepożądanym. Liderzy OUN i UPA byli przekonani o konieczności kompleksowego rozwiązania sprawy polskiej. Polegało ono na usunięciu raz na zawsze żywiołu polskiego z terenów uważanych przez nich za etnicznie ukraińskie. Tego typu podejście ukraińscy nacjonaliści uzasadniali twierdzeniem, że dopóki będzie tam funkcjonował naród polski, państwo polskie zawsze będzie opowiadało się po jego stronie. Przedstawiona argumentacja stała się jedną z przesłanek do siłowego rozwiązania kwestii polskiej. W drugiej połowie lutego 1943 r. miały miejsce pierwsze masowe mordy na Wołyniu. Początkowo jako sprawców wskazywano partyzantkę Bulby-Borowcia. Istniejące dokumenty przeczą zarówno tej tezie, jak i obarczaniu winą ukraińskich jednostek policyjnych na Wołyniu²⁶. Rzeczywistym sprawcą i inspiratorem eksterminacji ludności narodowości polskiej była partyzantka banderowska²⁷. W połowie 1943 r. terror ukraiński w stosunku do ludności polskiej ogarnął cały Wołyń. Na przełomie marca i kwietnia czystki etniczne sięgnęły południowego Polesia, a w drugiej połowie 1943 r. sporadycznie również Galicji Wschodniej i południowo-wschodniej Lubelszczyzny. Ostatnia fala mordów na Wołyniu miała miejsce na przełomie 1943 i 1944 r. w czasie wycofywania się jednostek niemieckich i węgierskich, tuż przed wkroczeniem wojsk radzieckich. Zasadniczą część tzw. antypolskiej akcji²⁸ przeprowadzono w 1943 r. na Wołyniu i w 1944 r. w Galicji Wschodniej.

Działania UPA przeciwko ludności polskiej spowodowały bardzo duże straty biologiczne. Literatura tematu wymienia różne, często bardzo rozbieżne

²⁶ R. Torzecki, *op. cit.*, s. 258; E. Prus, *Atamania UPA. Tragedia Kresów*, Wrocław 1996, s. 96-99; W. Poliszczuk, *Akcja „Wisła”. Próba oceny*, Toronto 1997, s. 25-26; W. Poliszczuk, *Falszowanie historii najnowszej Ukrainy. Wołyń – 1943 i jego znaczenie*, Warszawa 1996, s. 17.

²⁷ W. Filar, *Eksterminacja ludności polskiej na Wołyniu w drugiej wojnie światowej*, Warszawa 1999, s. 18-20.

²⁸ Nazwa (forma oznaczenia kodowego) banderowskiej operacji usuwania ludności polskiej z terenów uznawanych przez OUN za rdzennie ukraińskie, *vide*: G. Motyka, *Ukraińska partyzantka 1942-1960*, Warszawa 2006, s. 308-309.

szacunkowe dane dotyczące liczby ofiar. Zdaniem Ryszarda Torzeckiego straty te wynosiły: na Wołyniu i w Galicji Wschodniej po ok. 30-40 tys., a na Lubelszczyźnie i Polesiu ok. 10-20 tys. osób²⁹. Łącznie maksymalnie do 100 tys. zamordowanych. Podobne dane podaje Grzegorz Motyka w książce *Od rzezi wołyńskiej do akcji „Wisła”*³⁰. Według jego szacunków zamordowano na Wołyniu 40-60 tys., w Galicji Wschodniej 30-40 tys., a na ziemiach dzisiejszej Polski 6-8 tys. osób. Zdaniem Grzegorza Hryciuka straty polskie w Galicji Wschodniej w latach 1941-1945 wynoszą 20-25 tys.³¹ i 40-60 tys. osób w latach 1941-1944 r. na Wołyniu³². Władysław i Ewa Siemaszko wyliczają, że na Wołyniu zamordowano 36,5-36,7 tys. osób³³. Jednak zdaniem autorów, co znajduje potwierdzenie u innych badaczy, nie są to pełne dane, ponieważ rzeczywiste straty są znacznie wyższe i mogą wynosić 50-60 tys. osób³⁴. Oprócz strat bezpośrednich działania Ukraińców spowodowały masową ucieczkę ludności pochodzenia polskiego na inne tereny Generalnego Gubernatorstwa (GG), co nie miało swojego odpowiednika w przypadku ludności pochodzenia ukraińskiego. Szacuje się, że do wkroczenia Armii Czerwonej na te tereny w wyniku terroru ukraińskich nacjonalistów uciekło ok. 300 tys.³⁵, a po jej wkroczeniu do rozpoczęcia zorganizowanych działań przesiedleńczych kolejne 100 tys.³⁶ ludności narodowości polskiej.

Mordy dokonywane przez ukraińskich nacjonalistów spotkały się z akcjami odwetowymi organizujących się polskich samoobron i mobilizowanych oddziałów AK. W ich wyniku straty poniosła cywilna ludność narodowości ukraińskiej³⁷. Po wkroczeniu na Kresy jednostek ACz działania przeciwko partyzantce ukraińskiej prowadziły przede wszystkim Istriebitielnyje Bataliony NKWD (IB)³⁸. W okresie gdy służyła w nich największa liczba Polaków³⁹ (sty-

²⁹ R. Torzecki, *op. cit.*, s. 266-267.

³⁰ G. Motyka, *Od rzezi wołyńskiej do akcji „Wisła”*, Kraków 2011, s. 447.

³¹ G. Hryciuk, *Straty ludności w Galicji Wschodniej w latach 1941-45*, [w:] *Polska – Ukraina: trudne pytania*, t. 6, s. 294.

³² *Ibidem*, s. 278.

³³ W. Siemaszko, E. Siemaszko, *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia w latach 1939-1945*, Warszawa 2008, s. 1038.

³⁴ W. Filar, *op. cit.*, s. 12; W. Siemaszko, E. Siemaszko, *op. cit.*, s. 1056.

³⁵ G. Mazur, *Problemy przesiedlenia Polaków z Ukrainy i Ukraińców z Polski w latach 1945-1946*, [w:] *Polska – Ukraina: trudne...*, t. 8, s. 16; J. Czerniakiewicz, M. Czerniakiewicz, *Przesiedlenia ludności w Europie 1915-1959*, Warszawa 2005, s. 54.

³⁶ J. Czerniakiewicz, M. Czerniakiewicz, *op. cit.*, s. 49.

³⁷ K. Grünberg, B. Sprengel, *op. cit.*, s. 646-647; W. Poliszczuk, *Dowody zbrodni OUN i UPA...*, s. 464-465; J. Pisuliński, *Pomiędzy komunistyczną władzą a Ukraińską Powstańczą Armią. Ludność polska z terenów objętych konfliktem polsko-ukraińskim: losy, postawy, nastroje* [w:] *Akcja „Wisła”...*, s. 86.

³⁸ IB – Istriebitielnyje bataliony utworzono 24 czerwca 1941 r. decyzją Rady Komisarzy Ludowych w celu ochrony ważnych obiektów gospodarczych i administracyjnych przed dywersją i sabotażem. Na Ukrainie, Białorusi i Litwie używano ich do tzw. czyszczenia

czeń 1944-sierpień 1945 r.), IB przeprowadziły ogółem 26 328 akcji bojowych⁴⁰. W ich wyniku zabito 11,2 tys. i aresztowano 173,6 tys. osób, z czego 11,1 tys. zabitych i 30,4 tys. aresztowanych zaliczono do kategorii *bandytów i ich pomocników*. W praktyce trudna pozostaje do ustalenia szacunkowa liczba ofiar śmiertelnych wśród ludności cywilnej, którą należałoby przypisać batalionom. Z powodu trudności związanych ze szczegółowym wyliczeniem strat ukraińskiej ludności cywilnej w czasie konfliktu polsko-ukraińskiego opracowania fachowe podają dane często znacznie odbiegające od siebie. Grzegorz Hryciuk szacuje, że na Wołyniu zginęło ok. 2 tys. Ukraińców⁴¹, a w Galicji Wschodniej do połowy 1944 r. ok. 550⁴². Według Grzegorza Motyka łączne straty ludności ukraińskiej wynoszą maksymalnie do 15 tys.⁴³ lub 15-20 tys.⁴⁴, z tego: na Wołyniu 2-3 tys., w Galicji Wschodniej 1-2 tys. lub 3-8 tys., a na ziemiach dzisiejszej Polski 8-10 tys. lub 10-12 tys. osób.

O zaciętości walk polsko-ukraińskich świadczy rozkaz dowódcy 27 Wołyńskiej Dywizji Piechoty AK z 10 lutego 1944 r., mówiący o bezwzględnym traktowaniu uzbrojonych grup ukraińskich⁴⁵. Zgodnie z nim należało oszczędzać jedynie kobiety i dzieci ukraińskie. Szczególnie tragiczny przebieg miały wydarzenia na Chełmszczyźnie w 1944 r. W dniach 13-14 marca 1944 r. polskie oddziały partyzanckie spaliły 14 wiosek ukraińskich. W czasie tej pacyfikacji zginęło około 1,5 tys. Ukraińców, z czego ponad połowę (70%) stanowiły kobiety i dzieci⁴⁶. Do lata 1944 r. spalono około 150 ukraińskich miejscowości, w których mieszkało około 15 tys. osób. Podobna sytuacja miała miejsce na terenie powiatów hrubieszowskiego, włodawskiego i biłgorajskiego. Polskie oddziały partyzanckie także tam podjęły akcje odwetowe. Do walki na froncie antyukraińskim skierowano najsilniejsze oddziały partyzanckie. Walki polskiego i ukraińskiego podziemia na Chełmszczyźnie, Zamojszczyźnie i Lubelszczyźnie trwały do czerwca 1944 r. Przyniosły one obu stronom poważne straty wśród ludności cywilnej i w mieniu. Niezbyt jasna jest do dnia dzisiejszego rola, jaką w konflikcie polsko-ukraińskim odegrały operujące na terenie Polski

---

opowanego terenu. Formowano je w oparciu o przymusowy nabór. W ich szeregach znalazły się częściowo oddziały AK ujawnione w czasie akcji „Burza”.

³⁹ W. Poliszczuk, *Dowody zbrodni...*, s. 604-607.

⁴⁰ G. Motyka, *Od rzezi wołyńskiej...*, s. 339.

⁴¹ G. Hryciuk, *Straty ludności na Wołyniu w latach 1941-44*, [w:] *Polska – Ukraina: trudne pytania*, t. 5, s. 272.

⁴² *Ibidem*, s. 279-280.

⁴³ G. Motyka, *Od rzezi wołyńskiej...*, s. 448.

⁴⁴ G. Motyka, *Polska reakcja na działania UPA – skala i przebieg akcji odwetowych*, [w:] *Antypolska akcja OUN-UPA 1943-1944*, red. G. Motyka, D. Libionka, Warszawa 2003, s. 85.

⁴⁵ W. Romanowski, *ZWZ-AK na Wołyniu 1939-1944*, Lublin 1993, s. 101-107.

⁴⁶ M. Jasiak, *Zwalczanie partyzantki ukraińskiej przez Wojsko Polskie w latach 1944-1947*, [w:] *Działania przeciwpartyzanckie. Historia i współczesność*, red. L. Wyszczełski, J. Ślipiec, Warszawa 2006, s. 164.

radzieckie grupy dywersyjno-rozpoznawcze i oddziały partyzanckie. W wielu przypadkach przypisuje się im działania zmierzające do pogłębienia polsko-ukraińskiego antagonizmu.

Zakończenie działań zbrojnych przeciwko Niemcom hitlerowskim nie przerwało walk polsko-ukraińskich. Prowadzone one były w dalszym ciągu. Po wyznaczeniu linii granicznej między Polską a Związkiem Radzieckim, głównym obszarem operacyjnym UPA w Polsce były województwa krakowskie i rzeszowskie. Zamieszkiwało je około 650 tys. obywateli polskich narodowości ukraińskiej. W większości współpracowali oni, lub co najmniej (często z obawy o własne życie) sympatyzowali z ukraińskimi oddziałami partyzanckimi. Ludność cywilna narodowości ukraińskiej stanowiła naturalne zaplecze logistyczne dla oddziałów „leśnych”. Wśród niej, dobrowolnie lub pod przymusem, prowadzono werbunek w celu uzupełnienia strat wynikających z prowadzonych działań zbrojnych. Ukraińska Powstańcza Armia operująca w granicach powojennej Polski, jako formacja zbrojna, była dobrze zorganizowana i przygotowana do prowadzenia działań o charakterze nieregularnym. W jej skład wchodziły oddziały partyzanckie, szacowane na 2 tys. żołnierzy oraz grupy wiejskiej samoobrony w sile około 2,5 tys. bojowników. Ponadto dysponowała szeroko rozbudowaną terenową siecią informatorów (wywiadowczą) i rozbudowaną bazą zaopatrzeniowo-logistyczną (magazyny z wyposażeniem i żywnością, szpitale polowe, ukrycia-schrony dla oddziałów)⁴⁷.

Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów, dążąc do stworzenia namiastki ukraińskiej państwowości na południowo-wschodnich obszarach powojennej Polski, szybko stała się poważnym zagrożeniem dla integralności terytorialnej i bezpieczeństwa jej obywateli. Ponadto UPA ze względu na kilkuletnie doświadczenie bojowe w prowadzeniu działań nieregularnych, a także wysoki poziom zorganizowania i żelazną dyscyplinę była poważnym przeciwnikiem, z którym musiały się liczyć także jednostki regularnego wojska. O jej sile i możliwościach decydowały następujące czynniki⁴⁸:

- UPA działała na własnym terenie, zamieszkałym w przytłaczającej większości przez ludność ukraińską, która dobrowolnie lub pod przymusem udzielała jej poparcia;
- teren sprzyjał działaniom typu partyzanckiego (lasy, góry, słaba infrastruktura);
- UPA była dobrze przygotowana do działań partyzanckich (dobrze wyposażone, duże oddziały partyzanckie, wiejskie oddziały samoobrony, rozbudowana terenowa siatka wywiadowcza, rozbudowana i zamaskowana infrastruktura terenowa – magazyny, szpitale polowe, bunkry, schrony, kryjówki itp.);
- doświadczona kadra dowódcza i wypracowane latami metody szkolenia

⁴⁷ F. Kusiak, *Akcja „Wisła” 1947*, Wrocław 1994, s. 22.

⁴⁸ *Ibidem*.

przygotowujące do prowadzenia działań nieregularnych;

- dobre uzbrojenie i wyposażenie.

Przyjęte przez polskie władze wojskowo-administracyjne rozwiązanie problemu partyzantki ukraińskiej sprowadzało się w praktyce do zastosowania stalinowskiego modelu polityki narodowościowej. Wzorowano się na typowych dla ZSRR metodach represji wobec całych grup narodowych. Polegały one na wojskowo-policyjnej pacyfikacji terenu, przymusowych przesiedleniach oraz stosowaniu zasady odpowiedzialności zbiorowej.

Za podjęciem radykalnych działań w celu rozwiązania tzw. problemu ukraińskiego, w kontekście szerzącego się bezprawia oraz grabieży i mordów na ludności polskiej, opowiadały się różne ośrodki reprezentujące opinię społeczności lokalnych zamieszkujących tereny objęte konfliktem. Przykładem powyższego są między innymi: wniosek posłów PSL z września 1946 r. w sprawie stanu bezpieczeństwa na terenach województwa rzeszowskiego i lubelskiego, list przemyskiego biskupa rzymskokatolickiego ks. Franciszka Bardy z 25 czerwca 1946 r. do marszałka Michała Roli-Żymierskiego z prośbą o przeciwdziałanie się terrorowi nacjonalistów ukraińskich oraz sporządzone 30 listopada 1946 r. przez starostę powiatu przemyskiego Michała Haškę *Sprawozdanie sytuacyjne z zakresu społeczno-politycznego za miesiąc listopad*⁴⁹. Jak słusznie dowodzi Wiktor Poliszczuk, Polska mimo braku pełni suwerenności była jednak podmiotem prawa międzynarodowego i nie mogła godzić się na terrorystyczną działalność zbrojnych struktur OUN-UPA zmierzającą do oderwania od niej Zakerzonia w celu utworzenia tam namiastki ukraińskiego nacjonalistycznego państwa⁵⁰. Potwierdzenia słuszności radykalizacji działań władz polskich można także doszukać się w źródłach ukraińskich. Edward Prus, powołując się na 16 tom *Latopisu UPA*, pisze: ...*gdyby nie było akcji Wisła, to UPA działałaby w Krainie Kierzońskiej jeszcze dziesięć lat...*⁵¹. Podobnego zdania jest także wspomniany wcześniej Wiktor Poliszczuk. Odnosi się on do tezy pojawiającej się w źródłach ukraińskich, mówiącej w sposób jednoznaczny, że porażka UPA i podziemnych struktur OUN w zakerzońskiej Ukrainie nie była tylko i wyłącznie skutkiem przewagi militarnej WP na tym terenie. Była ona spowodowana przede wszystkim odcięciem nacjonalistów ukraińskich od wspierających ich mas ludowych⁵². Masowe przesiedlenia i wymiany ludności były często stosowanym, zwłaszcza w Europie Środkowej i

⁴⁹ R. Szawłowski, *Akcja „Wisła” w świetle prawa*, [w:] *Stosunki polsko-ukraińskie w latach 1939-2004*, red. B. Grott, Warszawa 2004, s. 229-230.

⁵⁰ W. Poliszczuk, *Akcja „Wisła”...*, s. 38.

⁵¹ E. Prus, *Operacja „Wisła”*, Wrocław 1996, s. 45.

⁵² W. Poliszczuk, *Akcja „Wisła”...*, s. 39-40; W. Poliszczuk, *Dowody zbrodni...*, s. 656-658.

Wschodniej, działaniem zmierzającym do likwidacji zagrożeń na tle etnicznym⁵³.

W okresie od listopada 1946 r. do marca 1947 r. znacząco zmniejszyła się intensywność działań przeciwko UPA. Głównym zadaniem WP w tym czasie było zabezpieczenia wyborów do Sejmu Ustawodawczego, które odbyły się 19 stycznia 1947 r. Do realizacji tego celu zaangażowano niemal 3/4 sił przeznaczonych dotychczas do zwalczania ukraińskiej partyzantki. W miesiącach lutym-marzec 1947 r. przeprowadzono demobilizację. Z jednostek dyslokowanych na obszarze Polski południowo-wschodniej odeszła znaczna liczba żołnierzy starszych roczników, którzy mieli duże doświadczenie w walce przeciwpartyzantkiej. Pomimo tego UPA w dalszym ciągu znajdowało się w głębokim kryzysie. Ukraińskie oddziały w większości odcięte były od zaopatrzenia z okolicznych wiosek. Tym samym zmuszone zostały, w warunkach ostrej zimy, do pozostania w lesie. Rozbudowany w latach 1944-1945 system bunkrów i ukryć umożliwiał tego typu bytowanie. Jednak upływający czas i ograniczone możliwości aprowizacyjne poważnie zredukowały zgromadzone zapasy. Ukraińcom coraz częściej dawał się we znaki brak żywności i ciepłej odzieży. Pogarszające się warunki powodowały częste choroby i sprzyjały dezercjom. Na skutek powyższego stan osobowy w oddziałach polowych UPA znacznie zmniejszył się, osiągając w marcu 1947 r. poziom około 1,4 tys. ludzi⁵⁴.

Na posiedzeniu Państwowej Komisji Bezpieczeństwa (PKB) 27 marca 1947 r., gen. Stefan Mossor przedstawił projekt akcji wysiedlenia ludności ukraińskiej. Minister Bezpieczeństwa Publicznego Stanisław Radkiewicz, uczestniczący w obradach PKB, został upoważniony do przedstawienia go członkom Biura Politycznego Komitetu Centralnego Polskiej Partii Robotniczej (BP KC PPR). Czynnikiem, który propagandowo przyspieszył planowany od stycznia 1947 r. radykalny wariant działań przeciwko OUN-UPA i pozostającej w Polsce ludności ukraińskiej, była śmierć II Wiceministra Obrony Narodowej gen. broni Karola Świerczewskiego⁵⁵. Wiceminister zginął 28 marca 1947 r. w czasie inspekcji jednostek WP stacjonujących w Bieszczadach. Stało się to oficjalnym pretekstem do kontrakcji aparatu władzy. Mimo że prawdopodobnie dysponowano tylko zawierającym wiele nieścisłości telefonogramem Dowódcy Krakowskiego Okręgu Wojskowego i nie znano sprawców zabójstwa wiceministra, BP KC PPR na posiedzeniu 29 marca 1947 r. podjęło decyzję o kompleksowym przesiedleniu Ukraińców⁵⁶. W ramach akcji represyjnej wobec ludności ukraińskiej postanowiono wykonać następujące przedsięwzięcia:

- w szybkim tempie przesiedlić Ukraińców i rodziny mieszane na tereny

⁵³ G. Gryciuk, *Akcja „Wisła” na tle innych przymusowych migracji w ówczesnej Europie*, [w:] *Akcja „Wisła”*, red. J. Pisuliński, Warszawa 2003, s. 26-35.

⁵⁴ F. Kusiak, *op. cit.*, s. 28.

⁵⁵ E. Misiło (red.), *Akcja „Wisła”. Dokumenty*, Warszawa 1993, s. 21-23; E. Prus, *Operacja „Wisła”...*, s. 43-44.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 65.

odzyskane (przede wszystkim do Północnych Prus), nie tworząc przy tym zwartych grup i nie zasiedlając tą ludnością 100 km pasa wzdłuż granicy;

- akcję wysiedlenia uzgodnić z rządami Związku Radzieckiego i Czechosłowacji;
- opracowanie danych o ludności ukraińskiej w Polsce oraz opracowanie projektu jej przesiedlenia zlecono ministrowi BP i I wiceministrowi ON (czas realizacji 1 tydzień)⁵⁷.

Powyższa decyzja sprawującej wówczas faktyczną władzę w Polsce partii została wprowadzona w życie 24 kwietnia 1947 r. uchwałą Prezydium Rady Ministrów⁵⁸. Akcję „Wisła” rozpoczęto 24 kwietnia 1947 r. Działania deklaratorywnie skierowane były przeciwko ukraińskiemu podziemiu zbrojnemu. W rzeczywistości zamierzony cel militarny zrealizowano poprzez wysiedlenie ludności ukraińskiej i zasiedlenie nią, w sposób rozproszony, wyznaczonych obszarów tzw. Ziemi Odzyskanych. Do bezpośredniej realizacji działań antyukraińskich powołano Grupę Operacyjną „Wisła” w składzie: pięć dywizji piechoty, 1. Dywizja Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego, dwa pułki odwodowe, eskadra lotnictwa, cztery pociągi pancerne, miejscowi żołnierze i funkcjonariusze Wojsk Ochrony Pogranicza, Milicji Obywatelskiej, Służby Bezpieczeństwa i SOK⁵⁹. Dawało to łącznie około 21 tys. żołnierzy i funkcjonariuszy. Siły ukraińskie wynosiły szacunkowo ok. 2,5 tys. ludzi w oddziałach leśnych⁶⁰. W trakcie akcji, według różnych autorów⁶¹, wysiedlono od 140 do 150 tys. osób, a około 1,5 tys. ukraińskich partyzantów wzięto do niewoli lub zabito. Straty własne wyniosły 61 zabitych i 91 rannych. Akcja „Wisła” była najwięk-

⁵⁷ E. Misiło, *op. cit.*, s. 65.

⁵⁸ R. Szawłowski, *op. cit.*, s. 231; G. Motyka, *Od rzezi wołyńskiej...*, s. 421-422.

⁵⁹ G. Motyka, *Od rzezi wołyńskiej...*, s. 423; Podobne dane dotyczące zaangażowania WP w Akcję „Wisła” vide: E. Prus, *Operacja „Wisła”...*, s. 47 i 57; A. Szcześniak, W. Szota, *Droga do nikąd. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce*, Warszawa 1973, s. 433-434; F. Sikorski, *Kabewiaci w akcji „Wisła”*, Warszawa 1989, s. 19.

⁶⁰ R. Torzecki, *op. cit.*, s. 303; Motyka, *Od rzezi wołyńskiej...*, s. 423; E. Prus, *Operacja „Wisła”...*, s. 47 i 57; A. Szcześniak, W. Szota, *op. cit.*, s. 431; W. Poliszczuk, *Falszowanie historii najnowszej...*, s. 88; F. Sikorski, *op. cit.*, s. 8.

⁶¹ 140 tys. wysiedlonych i 1509 zabitych lub wziętych do niewoli partyzantów, por. G. Motyka, *Od rzezi wołyńskiej...*, s. 432-438; 140 tys. wysiedlonych i 1510 zabitych żołnierzy UPA, por. R. Torzecki, *op. cit.*, s. 303; Wysiedleni do 150 tys., straty UPA 1335 żołnierzy w tym: 543 zabitych, 564 wziętych do niewoli oraz 228 skazanych na karę śmierci lub więzienia, por. E. Misiło, *op. cit.*, s. 33; Wysiedleni: 140 574 osób, zabici lub ujęci ubowcy: 1509 osób, por. E. Prus, *Operacja „Wisła”...*, s. 51 i 55; Zabito lub ujęto 1509 członków UPA przy stratach własnych 90 zabitych i 188 rannych (bez strat KBW oraz funkcjonariuszy UB i MO), por. A. Szcześniak, W. Szota, *op. cit.*, s. 465; Wysiedleni ok. 150 tys., straty UPA: 663 zabitych lub skazanych na karę śmierci i 675 wziętych do niewoli lub aresztowanych, por. R. Drozd, *Ukraińcy w Polsce 1944-1947 – losy, postawy, nastroje*, [w:] *Akcja „Wisła”...*, s. 79-80.

szą operacją militarną o charakterze przeciwpartyzanckim przeprowadzoną przez WP na terytorium Polski po zakończeniu II wojny światowej.

Zakończenie

Analizując historię polskiej wojskowości należy jednoznacznie podkreślić, że jest ona bardzo bogata w liczne przykłady działań nieregularnych (partyzanckich) przeciwko potężniejszemu liczebnie przeciwnikowi. Wśród nich wymienić należy w pierwszym rzędzie siedemnastowieczną taktykę wojny szarpanej (działań podjazdowych) oraz działania zbrojne okresu powstania styczniowego. W polskich doświadczeniach pojawiają się także elementy działań przeciwpartyzanckich (przeciwdywersyjnych), których celem było zwalczanie nieregularnych oddziałów i grup zbrojnych. Doświadczenia związane ze zwalczaniem nieregularnego przeciwnika nie zostały jednak w szerszym zakresie uwzględnione w rozważaniach teoretycznych i w szkoleniu wojsk. Przykładem powyższego była praktyka szkolenia Sił Zbrojnych II RP, które, poza elementami asystencji wojskowej, nie zostały należycie przygotowane do działania przeciwko przeciwnikowi prowadzącym walkę zbrojną w sposób nieregularny. Negatywne skutki zaniechania szkolenia w tym zakresie uwidoczniły się już w pierwszych dniach wojny obronnej 1939 r.

W okresie II wojny światowej i tuż po jej zakończeniu jednostki WP, różnej orientacji politycznej, nie były przygotowywane do walki z przeciwnikiem nieregularnym. Kolejne, bardzo bogate doświadczenia z zakresu prowadzenia działań partyzanckich, w tym rodzime przykłady, nie znalazły przełożenia na szkolenie w zakresie zwalczania przeciwnika nieregularnego. Po raz kolejny, podobnie jak w dwudziestoleciu międzywojennym, podstawowym sposobem walki z formacjami nieregularnymi było nasycenie terenu wojskami własnymi i pacyfikacje. Ponadto, wzorując się na rozwiązaniach radzieckich, dążąc do odcięcia „oddziałów leśnych” od zaplecza (wspierającego je społeczeństwa) zastosowano także przymusowe przesiedlenia ludności.

BIBLIOGRAFIA:

Dokumenty:

- ✓ Dekret o używaniu wojska w wypadkach wyjątkowych, Dz.Pr. 1919, nr 1, poz. 80
- ✓ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 marca 1928 r. o postępowaniu doraźnym, Dz.U. 1928, nr 33, poz. 315
- ✓ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 26 marca 1934 r. w sprawie zmiany rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 18 kwietnia 1919 r. o sposobie użycia wojska dla zabezpieczenia porządku publicznego, Dz.U. 1934, nr 29, poz. 244

- ✓ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 22 maja 1939 r. o zmianie rozporządzenia Rady Ministrów o sposobie użycia wojska dla zabezpieczenia porządku publicznego, Dz.U. 1939, nr 52, poz. 328
- ✓ Rozporządzenie Rady Ministrów o sposobie użycia wojska dla zabezpieczenia porządku publicznego, Dz.Pr. 1919, nr 35, poz. 276

Opracowania:

- ✓ Czerniakiewicz J., Czerniakiewicz M., *Przesiedlenia ludności w Europie 1915-1959*, Warszawa 2005
- ✓ Drozd R., *Ukraińcy w Polsce 1944-1947 - losy, postawy, nastroje*, [w:] *Akcja „Wisła”*, red. J. Pisuliński, Warszawa 2003
- ✓ Filar W., *Eksterminacja ludności polskiej na Wołyniu w drugiej wojnie światowej*, Warszawa 1999
- ✓ Gondek L., *Działalność Abwehry na terenie Polski 1933-1939*, Warszawa 1974
- ✓ Grünberg K., *Nazi-Front Schlesien. Niemieckie organizacje polityczne w woj. śląskim w latach 1933-1939*, Katowice 1963
- ✓ Grünberg K., Sprengel B., *Trudne sąsiedztwo. Stosunki polsko-ukraińskie w X–XX wieku*, Warszawa 2005
- ✓ Gryciuk G., *Akcja „Wisła” na tle innych przymusowych migracji w ówczesnej Europie*, [w:] *Akcja „Wisła”*, red. J. Pisuliński, Warszawa 2003
- ✓ Hauser P., *Kolonista niemiecki na ziemiach polskich w XIX i XX wieku – mit i rzeczywistość*, Poznań 1994
- ✓ Hryciuk G., *Straty ludności na Wołyniu w latach 1941-44*, [w:] *Polska – Ukraina: trudne pytania*, t. 5
- ✓ Hryciuk G., *Straty ludności w Galicji Wschodniej w latach 1941-45*, [w:] *Polska – Ukraina: trudne pytania*, t. 6
- ✓ *Instrukcja dla asystencji wojskowej*, Dowództwo Okręgu Korpusu nr V, Kraków 1924
- ✓ Jakubczak R., Marczak J., *Obrona terytorialna Polski na progu XXI wieku*, Warszawa 1998
- ✓ Jasiak M., *Zwalczanie partyzantki ukraińskiej przez Wojsko Polskie w latach 1944-1947*, [w:] *Działania przeciwpartyzanckie. Historia i współczesność*, red. L. Wyszczelski, J. Ślipiec, Warszawa 2006
- ✓ Kacprzak P., *Niemiecka mniejszość narodowa w Polsce w latach 1919-1939*, „Prace Instytutu Prawa i Administracji PWSZ w Sulechowie”, <<http://www.bibliotekacyfrowa.pl/Content/34657/008.pdf>>
- ✓ Kusiak F., *Akcja „Wisła” 1947*, Wrocław 1994
- ✓ *Mała Encyklopedia Wojskowa*, t. 2, Warszawa 1970
- ✓ Mazur G., *Problemy przesiedlenia Polaków z Ukrainy i Ukraińców z Polski w latach 1945-1946*, [w:] *Polska – Ukraina: trudne pytania*, t. 8
- ✓ Miśiło E. (red.), *Akcja „Wisła”. Dokumenty*, Warszawa 1993
- ✓ Motyka G., *Od rzezi wołyńskiej do akcji „Wisła”*, Kraków 2011

- ✓ Motyka G., *Polska reakcja na działania UPA – skala i przebieg akcji odwetowych*, [w:] *Antypolska akcja OUN-UPA 1943-1944*, red. G. Motyka, D. Libionka, Warszawa 2003
- ✓ Motyka G., *Ukraińska partyzantka 1942-1960*, Warszawa 2006
- ✓ Pisuliński J., *Pomiędzy komunistyczną władzą a Ukraińską Powstańczą Armią. Ludność polska z terenów objętych konfliktem polsko-ukraińskim: losy, postawy, nastroje* [w:] *Akcja „Wisła”*, red. J. Pisuliński, Warszawa 2003
- ✓ Poliszczuk W., *Akcja „Wisła”. Próba oceny*, Toronto 1997
- ✓ Poliszczuk W., *Dowody zbrodni OUN i UPA. Integralny nacjonalizm ukraiński jako odmiana faszyzmu. Działalność ukraińskich struktur nacjonalistycznych w latach 1920-1999*, t. 2, Toronto 2000
- ✓ Poliszczuk W., *Falszowanie historii najnowszej Ukrainy. Wołyń – 1943 i jego znaczenie*, Warszawa 1996
- ✓ Prus E., *Atamania UPA. Tragedia Kresów*, Wrocław 1996
- ✓ Prus E., *Operacja „Wisła”*, Wrocław 1996
- ✓ Raitz von Frentz Ch., *„Deutscher Volksverband”. A Lesson Forgotten: Minority Protection Under the League of Nations: the Case of the German Minority in Poland, 1920-1934*, Münster 1999
- ✓ *Relacja Adama Stefana Kotuły, żołnierza baonu fortecznego KOP „Sarny”*, [w:] *Wrzesień 1939 na Kresach w relacjach*, wybór i oprac. Cz. Grzelak, Warszawa 1999
- ✓ Romanowski W., *ZWZ-AK na Wołyniu 1939-1944*, Lublin 1993
- ✓ Siemaszko W., Siemaszko E., *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia w latach 1939-1945*, Warszawa 2008
- ✓ Sikorski F., *Kabewiaci w akcji „Wisła”*, Warszawa 1989
- ✓ Stawecki P., *Polityka wojskowa Polski 1921-1926*, Warszawa 1981
- ✓ Stobniak–Smogorzewska J., *Kresowe osadnictwo wojskowe 1920-1945*, Warszawa 2003
- ✓ Szawłowski R., *Akcja „Wisła” w świetle prawa*, [w:] *Stosunki polsko-ukraińskie w latach 1939-2004*, red. B. Grott, Warszawa 2004
- ✓ Szcześniak A., Szota W., *Droga do nikąd. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce*, Warszawa 1973
- ✓ Szefer A., *Piąta kolumna na Śląsku w przededniu wybuchu wojny i w pierwszych tygodniach okupacji*, [w:] *Śląsk i Zagłębie Dąbrowskie w walce z okupantem hitlerowskim 1939-1945. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej w 30 rocznicę najazdu hitlerowskiego na Polskę*, Katowice 1970
- ✓ Torzecki R., *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1993